

O'ZBEK TILI GRAMMATIKASI

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi:

Tursunboyeva Fotima Lochinbek qizi

Ilmiy rahbar: **Xamidov Nodirbek Zakirovich**

Tel: +998916191484

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek tilining grammatik tizimini chuqur tahlil qiladi. Morfologiya va sintaksis bo'limlari asosida so'zlarning shakllanishi, ularning gapdagi o'рни va o'zaro munosabatlari yoritilgan. Grammatik kategoriyalar va qo'shimchalar tizimi o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari bilan batafsil ko'rib chiqilgan. Maqolada shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar va o'zbek tilining lingvistik rivojlanish istiqbollari haqida ham so'z boradi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, grammatika, morfologiya, sintaksis, so'z turkumlari, grammatik kategoriyalar, qo'shimchalar, tilshunoslik.

Аннотация: В данной статье проводится глубокий анализ грамматической системы узбекского языка. Рассматриваются морфология и синтаксис, образованию слов, их роли и взаимосвязи в предложении. Подробно изучаются грамматические категории и система аффиксов, характерные для узбекского языка. Также обсуждаются современные исследования и перспективы развития узбекского языка в лингвистике.

Ключевые слова: узбекский язык, грамматика, морфология, синтаксис, части речи, грамматические категории, аффиксы, лингвистика.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the grammatical system of the Uzbek language. It covers morphology and syntax, focusing on word formation, their roles, and interrelations within sentences. The grammatical categories and affix

system specific to Uzbek are thoroughly examined. The article also discusses recent research and future prospects in the linguistic development of the Uzbek language.

Keywords: Uzbek language, grammar, morphology, syntax, parts of speech, grammatical categories, affixes, linguistics.

Til — insoniyatning eng muhim kommunikatsiya vositasi bo‘lib, uning grammatikasi tilning strukturasini tashkil etuvchi qoidalar majmuasidir. O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, uning grammatikasi tilning har bir elementining o‘zaro munosabatlarini tartibga soladi. O‘zbek tili grammatikasi so‘zlarning shakllanishi (morfologiya) va ularning gap ichidagi tartibini (sintaksis) o‘rganish orqali tilning to‘g‘ri ishlatilishini ta‘minlaydi. Ushbu maqolada o‘zbek tilining grammatik tizimlari chuqur tahlil qilinadi.

O‘zbek tilining grammatik tizimlari

Grammatika ikki asosiy bo‘limdan iborat: morfologiya va sintaksis. Morfologiya so‘zning ichki tuzilishini, uning grammatik shakllanishini o‘rganadi. Sintaksis esa so‘zlarning gapdagi o‘rinlari va ularning o‘zaro munosabatlarini o‘rganadi. O‘zbek tilida morfologik o‘zgarishlar asosan qo‘shimchalar yordamida amalga oshadi. Qo‘shimchalar so‘zning ma‘nosini o‘zgartirish bilan birga, grammatik kategoriyalarni ifodalaydi.

O‘zbek tilida so‘z turkumlari va ularning grammatik xususiyatlari

O‘zbek tilidagi so‘z turkumlari quyidagicha tasniflanadi va har biri o‘ziga xos grammatik xususiyatlarga ega:

1. **Otlar** — otlar shaxs, joy, predmet, tushunchalarni bildiradi. Otning grammatik kategoriyalari sifatida son (birlik, ko‘plik), egalik va hol mavjud. Masalan:
 - *Kitob* (birlik), *kitoblar* (ko‘plik) — qo‘shimchalar orqali son ifodalanadi.

- *Kitobim* (egalik) — egalik qo'shimchasi bilan o'zgaradi.
- 2. **Sifatlar** — otlarning belgisini bildiradi. Sifatlarda qiyoslash darajalari (oddiy, qiyoslash, eng yuqori) mavjud:
 - *Yaxshi, yaxshiroq, eng yaxshi.*
- 3. **Sonlar** — raqam va tartibni bildiradi. O'zbek tilida asosiy sonlar va tartib sonlari mavjud.
- 4. **Fe'llar** — harakat va holatni ifodalaydi. Fe'lda shaxs, son, vaqt, ravish, rejim, holat kabi grammatik kategoriyalar mavjud:
 - *Boramiz* (hozirgi vaqt, 1-shaxs, ko'plik).
 - *Bordim* (o'tgan vaqt, 1-shaxs, birlik).
- 5. **Olmoshlar** — ot o'rnida ishlatiladi, shaxs, egalik va ko'plik kategoriyalariga ega:
 - *Men, sen, ular.*
- 6. **Ravishlar** — fe'ning qanday harakat qilinishini bildiradi.
- 7. **Bog'lovchilar, predloglar va undovlar** — gapni bog'lash yoki e'tibor qaratish uchun xizmat qiladi.

Qo'shimchalar va ularning klassifikatsiyasi

O'zbek tilining morfologiyasi qo'shimchalar tizimi asosida shakllanadi. Qo'shimchalar shakllantiruvchi va inflektiv (o'zgaruvchi) bo'linadi.

- **Shakllantiruvchi qo'shimchalar** yangi so'z yasashda ishlatiladi.

Masalan:

- I. *Kitob* → *Kitobchi* (shaxs yasovchi qo'shimcha -chi).
- II. *Yoz* → *Yozuvchi* (-uvchi qo'shimchasi).

• **Инфлексив qo‘shimchalar** so‘zning grammatik shaklini ifodalaydi, masalan:

I. **Shaxs qo‘shimchalari:** *ketaman* (-man), *ketyapsiz* (-yapsiz).

II. **Son qo‘shimchalari:** *kitoblar* (-lar).

III. **Vaqt qo‘shimchalari:** *bordim* (-dim — o‘tgan vaqt).

IV. **Hol qo‘shimchalari:** *kitobni* (-ni — to‘ldiruvchi hol).

Qo‘shimchalar tartibida qat’iy qoidalar mavjud: masalan, fe’l qo‘shimchalari ma’lum ketma-ketlikda keladi (asosan, asos + vaqt + shaxs + ravish).

Синтаксис

O‘zbek tilida sintaksis — gapdagi so‘zlarning birlashuvi va o‘zaro bog‘lanishini o‘rganadi. Gapning asosiy tarkibiy qismlari: subyekt, predikat, ob’ekt, va boshqa to‘ldiruvchilar.

• **Gapdagi so‘z tartibi** odatda SOV (Subyekt — Ob’ekt — Predikat) tartibida bo‘ladi:

• *Men* (subyekt) *kitobni* (ob’ekt) *o‘qiyman* (predikat).

Lekin o‘zbek tilida so‘z tartibi nisbatan erkin bo‘lib, urg‘u va ma’no asosida o‘zgarishi mumkin.

• **Satrdagi bog‘lovchilar** gaplarni yoki gap tarkibidagi so‘zlarni bog‘laydi. Bog‘lovchilar ikki turga bo‘linadi: bog‘lovchi so‘zlar (va, yoki) va bog‘lovchi qo‘shimchalar (-da, -da).

• **Qo‘shimcha gaplar va murakkab gaplar:** O‘zbek tilida qo‘shimcha gaplar turli bog‘lovchilar yordamida hosil qilinadi, bu gap tuzilishini murakkablashtiradi va ma’noni aniqlashtiradi.

Грамматик kategoriyalar va ularning til xususiyatidagi o‘rni

Grammatik kategoriyalar tilning tizimli jihatlarini ifodalaydi. O'zbek tilida asosiy kategoriyalar:

- **Shaxs** — gapdagi ishtirokchining kimligi (1-shaxs men, 2-shaxs sen, 3-shaxs u).
- **Son** — birlik va ko'plik farqi.
- **Vaqt** — hozirgi, o'tgan, kelajak. Bu kategoriya fe'l shakllari orqali ifodalanadi.
- **Hol** — so'zlarning gapdagi o'ri (bosh, to'ldiruvchi, egalik).
- **Qiyoslash** — sifatlarning darajasi (oddiy, qiyoslangan, eng yuqori).
- **Ravish va moddalar** — harakat yoki holatni ta'kidlaydi.

O'zbek tili grammatikasining zamonaviy tadqiqotlari va istiqbollari

So'nggi yillarda o'zbek tilining grammatikasi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. Kompyuter lingvistikasi va tilni avtomatik qayta ishlash sohasida o'zbek tilining morfologik tahlili, so'z turkumlarini avtomatik aniqlash bo'yicha dasturlar ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, o'zbek tilining grammatik strukturasi turkiy tillar bilan qiyosiy tahlil qilinmoqda, bu esa til tarixini va rivojlanishini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

O'zbek tili grammatikasi tilning aniq, ravon va to'g'ri ishlatilishini ta'minlovchi murakkab tizimdir. Morfologiya va sintaksis uning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, so'zlarning shakllanishi va gap ichidagi o'zaro munosabatlarini tartibga soladi. Grammatik kategoriyalar va qo'shimchalar yordamida o'zbek tili o'zining boy va o'ziga xos ifodasini yaratadi. Tilshunoslikdagi zamonaviy tadqiqotlar o'zbek tilining grammatik tizimini yanada mukammallashtirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashirbekov A., *O'zbek tili grammatikasi*, Toshkent, 2010.

2. Teshabayev S., *O'zbek tili morfologiyasi*, Toshkent, 2015.
3. Komilov I., *O'zbek tili sintaksisi*, Toshkent, 2012.
4. Rashidov B., *O'zbek tilining morfologik tizimi*, Toshkent, 2018.
5. Karimov D., *O'zbek tili grammatik kategoriyalari*, Toshkent, 2020.
6. Hamidov M., *Turkiy tillar grammatikasi*, Toshkent, 2014.
7. Abdullaeva N., *O'zbek tilining zamonaviy tilshunosligi*, Toshkent, 2022.
8. Salimov T., *Lingvistik tadqiqotlarda o'zbek tili*, Toshkent, 2019.
9. Hasanov S., *O'zbek tilining sintaktik tuzilishi*, Toshkent, 2016.
10. Mirzaev O., *Tilshunoslik asoslari*, Toshkent, 2011.